

כלי עזר לאבחון התעללות

1. הציור ככלי עזר לאבחון התעללות

השימוש בציור שכיח בקרב מטפלים למטרות אבחון וטיפול. טכניקות הציור המוכרות יותר למטפלים כאמצעי לאבחון האדם כוללות ציור דמות אנוש, ציור בית-עץ-אדם וציור המשפחה הגרעינית. השימוש בציור יכול לסייע בביטוי חוויות טראומטיות ולשמש כלי עזר לאיתור פגיעה. האם אפשר להיעזר בציורים של ילדים ומבוגרים עם מוגבלות באותו אופן? קוקס (1999) טוענת כי אפשר להיעזר בציורים, אך יש לנתחם בהתאם לגיל המנטאלי, ולא הכרונולוגי. היא מצאה כי ילדים עם מוגבלות אינטלקטואלית בדרך כלל מציירים בהתאם לגיל המנטאלי (ולא הכרונולוגי), וציוריהם אינם שונים בצורה בולטת מאלה שציירו ילדים רגילים צעירים יותר. ילדים עם נכויות פיזיות, לדוגמה, מציירים בדומה לילדים אחרים בגילם, למעט מקרים שבהם יש להם קושי מוטורי באחיזת העיפרון וכדומה.

2. בובות אנטומיות ככלי עזר לאבחון התעללות

בובות אנטומיות הן בובות רכות של איש, אישה, ילד וילדה, הבנויות כהעתק של בני האדם, כולל איברי מין ופתחים, וקיימות בגדלים שונים ובאופנים שונים, כגון בובות כסיה או בובות משחק בגודל 60X160 ס"מ. השימוש בבובות ככלי לאבחון או לחקירה החל בשנת 1975 כאמצעי לריאיון ילדים אשר עברו התעללות (Morgan, 1995), וכיום הוא שנוי במחלוקת בקרב קהיליית אנשי המקצוע והמדע (Brook, 2000). השימוש הבעייתי ביותר הוא בפענוח האינטראקציה של הילד עם הבובות, היכול להוביל למסקנה שהייתה התעללות מינית. חלק מאנשי המקצוע טוענים כי אפשר להשתמש בבובות בתנאי שנהגים לא להיות השלכתיים, ולא משתמשים באינטראקציה של הילד עם הבובות כבסיס לדעה לגבי התעללות מינית, וכן בתנאי שלא משתמשים בהן עם ילדים קטנים מאוד (Boat & Everson, 1996; Simkins & Renier, 1996). אנשי מקצוע אחרים מאמינים כי אי-אפשר להיעזר בבובות, אפילו בשימת לב זהירה במיוחד (Wolfner et al., 1993).

בבית משפט לענייני משפחה בירושלים מיום 19.9.03 (תיק מס' 98/006501) הועלתה סוגיית השימוש בבובות אנטומיות, והשופט הזכיר בפסק דינו את המחלוקת הקיימת בספרות המקצועית בדבר השימוש בהן לצורך אבחון וחקירה. רוב העוסקים בתחום, כך נטען בפסק הדין, מסופקים אם יש לתת בכלל משקל לממצאים בבדיקה כזו. בכל המאמרים מודגש שבדיקה כזו צריכה להיעשות על-פי פרוטוקול נוקשה ובסדר מסוים, כדי למנוע תוצאות שגויות, חייביות או שליליות. כמו כן, חוקרי ילדים הפועלים על-פי החוק לתיקון דיני ראיות (הגנת ילדים), התשט"ו-1955, חדלו להשתמש בבובות אנטומיות לצורך חקירת ילדים בכל הגילים. המסקנה היא שהשימוש בבובות יכול להביא לחשיפה בלתי-נכונה בדבר מגעים ושאלן להשתמש בבובות אנטומיות לצורך חקירת ילדים שגילם פחות מחמש. באשר לילדים או לבוגרים עם מוגבלות, יש לציין כי השימוש בבובות ככלי עזר טיפולי-חינוכי נפוץ בקרב אנשי מקצוע, הנעזרים בבובות לשם המחשה ויצירת סימולציה להבנה טובה יותר של תהליכים מורכבים, כדוגמת הסבר על היריון

או על לידה, לימוד מיומנויות טיפול במחזור החודשי ועוד (Epps, Stern & Horner, 1990). בריאיון שנערך עם ד"ר דבורה הורוביץ, סגנית המנהלת של שירות המבחן לנוער והאחראית על חקירת הילדים, היא מתייחסת לשימוש בבובות לחקירת אנשים עם פיגור שכלי: "נעשה בבובות בכל זאת שימוש במקרים שהילד לא מתקשר בכלל, כמו למשל ילדים מפגרים. וגם אז צריך לשקול איזה משקל יש להתקשרות הזו. לא מזמן חקרנו ילדה בת שש שסבלה מפיגור, שהציגה התעללות קשה מאוד באמצעות בובה, בצורה שלא הטילה ספק שהיא אכן עברה את זה. אם כי גם אז הייתה בנוסף עדת ראייה." (מן העיתונות)

3. תקשורת תומכת וחלופית ככלי עזר לאבחון התעללות*

אחד הכלים המרכזיים באיתור נפגעים בקרב ילדים ובני נוער בעלי ליקויים חמורים בדיבור ובסיוע להם הוא לספק להם דרך יעילה לתקשר, לספר ולדווח על חוויות באמצעות הקניית אמצעי תקשורת תומכת וחלופית (תת"ח). התערבות טיפולית מוקדמת, כבר בגיל הרך, תסייע בהטמעת כלים של תת"ח בחיי היום-יום של הילד ובכישות מיומנויות שימוש יעיל בכלים אלו.

תת"ח כוללת גישות ומערכות תקשורת המאפשרות לאדם לתקשר, אף אם אין לו יכולת דיבור (Beukelman & Mirenda, 1998). היא כוללת:

- שפת סימנים;
- מחוות (ג'סטות);
- לוחות תקשורת בתמונות, סמלים, אותיות, מילים וצירופים ביניהן;
- עזרי תקשורת ממחשבים בעלי פלט קולי ומחשבים.
- אנשים המתקשרים באמצעות תת"ח זקוקים לעתים קרובות לעזרי נגישות המאפשרים את הפעלת אמצעי התת"ח בדרכים העוקפות קשיים מוטוריים ואחרים. עזרים אלו כוללים מתגים, מקלדות מיוחדות, תחליפי עכבר, מסכים בעלי ממשקים מותאמים (כמו מקלדת על גבי המסך) וכן התאמות אחרות (למשל שיטות סריקה שונות) - כל אחד על-פי צרכיו הייחודיים.
- אל מערכת התקשורת של האדם יש להתייחס כאילו היא חלק בלתי-נפרד מחייו בכל מקום ובכל עת. יש אנשים המתקשרים באמצעות תת"ח ואשר זקוקים למלווה תקשורת: אדם המכיר אותם ואת אמצעי התקשורת שלהם והמזהה כוונות תקשורתיות אצלם, ובעזרתו אפשר להעביר מסרים לסביבה. כך, למשל, מלווה התקשורת יכול לסרוק למען המתקשר את הלוח שלו, וכשהוא מגיע למסר הרצוי (כגון תמונה, סמל, אות או מילה), המתקשר מסמן שלכך התכוון (אין הכוונה לשיטת התקשורת FC-Facilitated Communication - תקשורת בסיוע - השנויה במחלוקת).

* נכתב בעזרתה של קרן יניב, מורה גמלאית מהחינוך המיוחד, פעילה שנים רבות בעמותת "אייזק ישראל: תקשורת תומכת וחלופית"; נציגת אייזק ישראל בקואליציית הארגונים של ארגון "בזכות" ומתנדבת בארגון "בזכות".

הניסיון מורה שיכולת ההבעה של אנשים עם ליקויים חמורים בדיבור היא לעתים קרובות נמוכה משמעותית מיכולת הבנת השפה שלהם. אילו היו להם הכלים הנכונים לתקשר, הם היו יכולים לגשר על פער זה, למצות את הפוטנציאל הקוגניטיבי שלהם ולקדם את עצמם בלימודים ואת תפקודם בחברה. שימוש בתת"ח מאפשר להם לעשות זאת ולהעביר מסרים ברמה גבוהה מאלו שהעבירו קודם שהשתמשו בתת"ח.

בסקר דמוגרפי שנערך בארץ נבדקו ילדים בני שנתיים עד עשרים ואחת שנים עם ליקויים חמורים בדיבור במסגרות של החינוך המיוחד (מריל ואחרים, 2000). נמצא כי שכיחות הליקויים החמורים בדיבור בקרב ילדים במסגרות החינוך המיוחד בארץ היא 6%-2.4%, ואילו בקרב ילדים עם פגיעות רב-נכותיות היא 39%. מבין הילדים עם ליקויים חמורים בדיבור, 57.2% מטופלים ומשתמשים בתת"ח. עיקר השימוש בתת"ח הוא בלוחות תקשורת (40.3%). ילדים רבים משתמשים במערכת תקשורת משולבת.

אדם בעל ליקוי חמור בדיבור הוא בסיכון להיפגע, במיוחד עקב מגבלותיו התקשורתיות, המונעות ממנו לספר, לדווח. הדרכים המומלצות לאיתור תופעת ההתעללות, לדיווח עליה ולצמצומה ולמנוע הישנות העברה הן אספקת כלי תקשורת נאותים לאנשים עם מוגבלות בתקשורת (ברין, 2002). **יש ללמד את האדם עם המוגבלות בתקשורת אוצר מילים הקשורות בחווית התקיפה ולאפשר לו נגישות לאוצר מילים בנושאים אלו: גוף האדם, פריטי לבוש, פעלים, רגשות; אנשי מקצוע, ובכלל זה אנשי מקצוע שהילד בא עמם במגע יום-יומי: נהג, שרת, מורה, מטפלים פרא-רפואיים, דוור, נער שליח, אנשים במכולת השכונתית וכדומה; סביבת החיים: חצר, הסעה, בית ומשפחה, מגרש המשחקים השכונתי, הרחוב, השדה ליד הבית, החורשה ועוד; אוצר מילים הקשור לבית: ריהוט; כלי תחבורה; זמן; מילות יחס; אנשים: חברים לכיתה, בני משפחה, ידידי המשפחה, אחרים; ביטויים חברתיים: לא, די, מספיק, לא רוצה, זה לא נעים, זה כואב; אצל הרופא/האחות: בדיקה גופנית, מחלות, מיניות.**

את אוצר המילים רצוי להקנות לילדים החל מגיל צעיר ביותר, במסגרות החינוך שהם לומדים בהן, כחלק בלתי-נפרד מאוצר המילים המוקנה להם בשהותם במסגרת (כמו אוכל, משחקים וצעצועים, תכנים לימודיים, חגים). ילד שיכיר את המושגים הללו יוכל להשתמש בהם כדי לספר את סיפורו, את חוויותיו האישיות. המושגים הללו יהפכו להיות חלק מחייו, בדומה לתהליך הטבעי של רכישת שפה. כדי לסייע לילד להפנים את המושגים שרכש, יש ליצור מצבים מגוונים שבהם הוא יוכל לעשות שימוש במושגים. מצבים כאלה יכולים להתרחש באמצעות שימוש פעיל בחפצים השונים, הכרת תמונות וסמלים תוך המללתם, משחקים כגון משחקי דרמה ומשחק יוצאי דופן שיסייעו להפנמת הקטגוריות והוראת נושאי לימוד שגרתיים בגני הילדים (לבוש במסגרת הלימוד על עונות השנה, כלי תחבורה וכדומה). מחוץ להוראה בכיתה, אפשר לעבוד על הכרת הסביבה הקרובה והרחוקה יותר של הילד ועל נושאים כמו "המשפחה שלי" ו"החברים שלי".

אוצר המילים השימושי חייב לקבל ביטוי באמצעי התת"ח העומדים לרשות הילד בעל ליקוי דיבור חמורים. יש כיום סמלים מוכנים המכסים את מגוון הקטגוריות שצוינו לעיל וכן סמלים העוסקים במיניות. הסמלים השכיחים בשימוש בישראל כיום הם PCS - (Picture Communication Symbols) של חברת Mayer Johnson. תוכנת מחשב הכוללת את מכלול הסמלים מוצעת לרכישה דרך עמותת "אייזק ישראל: תקשורת תומכת וחליפית". התוכנה נקראת Boardmaker, והיא מאפשרת להכין לוחות תקשורת ייחודיים לכל ילד ולכל מצב. התוכנה מוכרת לקלינאיות התקשורת ולצוותי ההוראה (גננות, מורות וסייעות). באמצעותה אפשר להכין לוחות וכרטיסי תמונות באורח מידי ולפי התכנים הנדרשים. פרטים על התוכנה אפשר למצוא באתר האינטרנט של ארגון "אייזק ישראל", <http://isaac-israel.bashan.co.il/>. להלן דוגמאות אחדות לסמלים מסוג זה:

החומר ניתן להמחשה גם בתמונות מצולמות. אפשר להוריד תמונות מהאינטרנט ולהסתייע במאגרי תמונות כמו Clipart או להיעזר במצלמה דיגיטאלית. את התמונות אפשר להדפיס לאחר מכן מידית ולהטמין בסדר היום ובתכנים הנלמדים.

בקנדה פותח פרויקט שנועד לספק לאנשים המתקשים באמצעות תת"ח אמצעים שיצמצמו את הסיכון שיהפכו לקרבנות עברה. הפרויקט, הנקרא Speak Up, התנהל במשך שלוש שנים והניב אתר אינטרנט, www.aacsafeguarding.ca, הכולל כחמישים לוחות תקשורת ובהם מגוון מושגים המאפשרים לתקשר על אודות מיניות ותקיפה. הנושאים המיוצגים בלוחות אלו הם, בין השאר: מערכות יחסים, איברי גוף, אמצעי מניעה, הולדה, מחלות מין, תקשורת עם אנשי מקצוע מתחום הבריאות, וכן סמלים המייצגים התעללות רגשית, פיזית, מינית וכלכלית, אפליה, פשיעה, רגשות, קבלת החלטות, התמודדות עם קונפליקט, הליכים משפטיים ועוד. האתר מציע דרכי התמודדות במצבי לחץ וכן תיאורי מקרה, מידע על מין בטוח ותחומי מידע נוספים הקשורים בנושא הנדון (Collier, 2004). האתר גם מציע ללמד את בני הנוער עם קשיי תקשורת חמורים באמצעות התת"ח נושאים חשובים בתחום המיני-חברתי - תכנים שאנו פוגשים בכל תכנית לחינוך מיני-חברתי, כגון הכרת הגוף, גבולות של מגע, פרטיות, אינטימיות, מיניות, פריון ולידה, מחזור וקרי לילה, אוננות, אמצעי מניעה, נטיות מיניות, פיתוח מערכות יחסים, אסרטיביות, זיהוי מגע בלתי-רצוי ואמירת "לא" לגביו. כמו כן, רצוי ללמד תכנים הקשורים לתקשורת בין-אישית ולשמירה עצמית, כגון זכויות האדם וכבוד האדם, בטיחות וחיי היום-יום, התמודדות עם קונפליקט, ניהול משא ומתן על הסכמה, פיתוח תכנית בטיחות אישית ועוד.

רגשות

Feelings EFGHIJKLM

not 	emotional, moody 	excited 	frustrated 	forgiving
a little 	fair, just 	guilty 	greedy 	helpless
very 	hopeless 	honest 	hurt feelings 	horny
opposite of 	happy, fine 	intimate, 	ignored, lonely, invisible 	insecure
jealous, envious 	low self 	left out 	manipulated 	misunderstood
turn the page 				turn the page